

Genocidis dal secul passà

Survivents fan endament e s'infurmeschan

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **Las guerras dal Balcan en ils davos onns dal tschientaner passà han relaschà in'expressiun nova ed inumana per numnar in malfatg che la carstgaunadad enconuscha gia dadi. Las expulsions e dischlocaziuns brutalas da populaziuns, cun la finamira d'uniformar la composiziun etnica d'in intschess, numn'ins ussera «purificaziuns etnicas» tenor l'englais «ethnic cleansing».** Cuzunt la Bosnia-Ercegovina, nua che catolics, cristians ortodoxs e muslims vivevan tradizionalmain maschadads, cumpiglia oramai trais intschess clerain differenziads, in croat, in islamic (bosniac) ed in serb. Pir l'intervenziun militar estra 1999 ha impedi l'expulsiun da var dus milliuns Albanais da Cosovo tras la Serbia. En l'Europa fan ins endament «barats da populaziuns» basads sin patgs internaziunals, per exempel tranter la Grezia e pajais limitrofs, ma cunzunt expulsions violentas ord regiuns occupadas 1945 da l'armada sovietica. La Pologna, la Tschecoslovachia, l'Uniu sovietica, la Jugoslavia e per part schizunt l'Ungaria han bandischà lezza giada milliuns Tudestgs ord regiuns nua che quests vivevan e lavuravan dapi tschientaners, en Boemia, Moravia, Pomarania, Prussia da l'ost, Silesia, Voivodina euv. Tals Tudestgs bandischads e lur descendents possedan ina chasa da furmazion e scuntrada a Bad Kissingen, amez ils muts e guauds da Franconia, al pe da las crestas da basalt da la Rhön (fin a 950 m). Lezza chasa, situada sin il fons «Heiligenhof», ha gist arranschà in seminar davart «purificaziuns etnicas» ensem cun ertavels spierts da la socialdemocrazia tudestga en l'emprima republica tschecoslovaca 1918-1938. La dieta n'ha betg mo resguardà unfrendas tudestgas, mabain er il genocidi dals Armens 1915-1918.

In stadi or da la retorta

L'emprim han ins sa preschantà. Uschia han ils bandischads rapportà da tut quai ch'i avevan fatg atras lezza giada. Quellas perditgas commoventas ha cumpletà il professor pensiunà Adalbert Wollrab (Pohlheim sper Kassel) cun in rapport davart las mazzacras da 1945 en dus lieus da la Boemia dal nord. Auters referats èn ids pli a fund, pruvond d'eruir ils motivs e la genesis dals malfatgs da quella giada. L'idea d'extirpar las populaziuns indigenas tudestgas da regiuns determinadas ha sa sviluppada tar dietas panslavistas d'advent da 1848. Referent Richard Grill (Minca) ha numnà la scuidanza sco motiv principal; las sdrimas a l'ur da Boemia e Moravia, cun la Silesia austriaca (chapitala Troppau, oz Opava/Tschechia) possedevan ensem var 80% da l'industria da l'Austria-Ungaria. L'istoriograf Alfred Bäcker (Vienna), oriund da la Boemia dal sid, ha preschantà l'essai ch'el ha scrit (1) e che vegn cità pliras giadas en las lingias suandantas. L'autur suttastritga ina confusiun fatala stgaffida dal linguatg tschec, nua che l'adjectiv «cesky» munta «tschec», ma era «da Boemia»; il scriptur Adalbert Stifter (1805-1868) è naschì a l'ur tudestg da Boemia, en il «Böhmerwald» numnà per tschec «Cesky les Sumava». Ils nazionalists tschecs resguardavan la glicued da tals urs sco colonists esters sin sulom tschec. Ils 22 da december 1918 ha Tomás Garrigue Masaryk (1850-1937), president da la Tscheco-Slovachia novnaschida (lezza giada cun stritg d'uniun), declarà: «Las parts da Boemia cun populaziun tudestga èn e restan nossas. Nus avain cuntanschì quest stadi; quai franchisescha per adina la situaziun legala da nos Tudestgs, ils quals èn immi-

grads ina giada sco colonists. Nus astgain nizzegiar las ritgezazas da tut noss pajais» (cità p. 40). Ils 10 da schaner 1919 ha «Le Matin» (Paris) publictà in'intervista da Masaryk cun quests pleds: «Mo ils urs nord e vest dal quadrat da Boemia ha ina minorità tudestga suenter la ferma immigraziun dal tschientaner passà. Cun quests esters cuntansch'ins forsa ina giada ina tscherta convivenza; sch'i sa deportan sco burgais fidaivels, sa nos parlament schizunt als conceder in'autonomia silmain areguard l'educaziun publica. Dal reminent suna persvas che lez intschess vegn svelte degermanisà» (cità p. 40). Il stadi nov dumbrava var 7 milliuns Tschecs e 3,5 milliuns Tudestgs. Masaryk e ses aderents han empermiss da l'organisar tenor il model svizzer; uschia n'èsi dentant betg daventà. Schizunt l'emprim minister Karel Kramár (1860-1937), veteràn da la chausa tschecha aifer l'imperi austriac, ha criticat ch'ins n'haja betg consultà ils represchentants da las cuminanze tudestgas, ungaraisas e polacas per elavurar la constituziun republicana. Ils fundatur e patrons tschecs dal stadi l'han organisà sco ch'i pareva e plascheva, senza resguardar lur convischins d'outer linguatg. Perquai ha 1938 l'emprima crisa seriura disfatg lezza creaziun or da la retorta da 1918.

Il destin dals Tudestgs da Tschechia

Ils 19 da settember 1938 han las regenzas da Londra e Paris scrit a quella da Praha: «Ils districts da Tschecoslovachia cun maiorità tudestga na pon vairamain betg pli restar aifer ils cuffsins da quest stadi senza smanatschiar ses agens interess e la pasch europeica. Nossas duas regenzas ston pia concluder ch'ins na po pli garantir ni la pasch, ni ils interess vitals da Tschecoslovachia, senza transferir lezzas regiuns a la Germania» (cità p. 147). Las «padrinas» dal stadi fundà 1918 han pia supplitgà sezzas 1938 lur «figliola» slava da renunziar a ses urs germanofons. Uschia il coc da la cunvegna suttascritta ils 29 e 30 da settember 1938 a Minca. Ins accentuescha adina puspè sia vart sumbrivauna, numnadamain il bel regal fatg al dictatur tudestg. Ma quest lezza giada n'ha betg stuà sfadiar biler; el ha simplamain racolt il fritg da grevs sbagls geopolitics fats dals victurs da 1918. Ina disfatga èsi stà per president Edvard Benes (1884-1948), gidanter e successur da Masaryk. En ses exil englais durant la guerra ha Benes pinà e lura realisà ina vendetga snuavla e criminala, numnadamain l'expulsiun rassistia, accompagnada da mazzacras, da passa trais milliuns Tudestgs ord lur patria ertada. Ils 3 da november 1944 ha general Ingr, schef dal stab general tschecoslovac en exil, declarà en in'emissiun tschecha dal radio englais: «Cur che nos di è qua, segua l'entira naziun il clom da guerra da Jan Hus: Als pitgai! Als mazzai! Na schanegiai la vita da nagn! Mintgin duai tshertgar l'arma adattada per tutgar ils Tudestgs» (cità p. 196). Ils 16 da december 1944 ha Benes declarà tar in raschioni cun Stalin: «La disfatga da Germania ans dat la pussaivladad istoricain excepziunala d'eliminar radicalmain l'element tudestg (...). La republica da damaun duess esser in stadi da Tschecs, Slovacs ed Ucranaics da las Carpatas, in stadi da pievels slav» (2). Bäcker citescha plis decrets clerain rassistas da Benes cunter «tuttas persunas d'etnia tudestga ed ungaraisa» (p. 250). Ils 3 da fanadur 1945, gist avant la conferenza da Potsdam, ha la regenza tschecoslovaca scrit a Washington ed a Londra: «La naziun tschecha e la slovaca unanimes resguardan (...) la dischlocaziun dals Tudestgs ed Ungarais sco premissa indispensabla per l'avegnir» (ci-

tà p. 210). Il punct 12 dal protocol da Potsdam (avust 1945) ha dentant prescrit: «Any transfers that take place should be effected in an orderly and human manner» (cità p. 229). Areguard l'«umanità» da l'expulsiun scriva in istoricher american: «Tschecs pigavan Tudestgs, als sajettavan, als sfurzavan ad acziuns umilias e privlusas, senza nagina misericordia, en in'avradad da violenza che consternava schizunt cumandants sovietics da tancs e cumissaris politics sovietics» (3). Tut quai han ins fatg endament a la dieta da Bad Kissingen. Ins ha criticatg che l'Uniu europeica ha acceptà l'adesiun da Tschechia, schebain che questa refusescha d'abolir ils decrets rassistas da Benes. Da l'autra vart ha Adalbert Wollrab rapportà en ses referat che la giuventetgna tschecha d'oz saja averta a la vardad davart lez schabetgs ed haja reagì cun consternaziun ad in film documentar davart mazzacras da 1945 en la Boemia dal nord.

Odi e scuidanza

Il seminari ha era resguardà malfatgs commess utrò. Ils organisaturs avevan incumbensà l'autur da questas lingias da referir davart il genocidi dals Armens 1915-1918 en l'Imperi osman. Las analogias cun l'expulsiun dals Tudestgs da Tschecoslovachia dattan en egl. Er ils nazionalists tircs che revegan lezza giada ad Istanbul han extirpà ils Armens per scuidanza, en num d'in'ideologia territoriala. Scuidanza davi dapi ch'in patg da 1774 lubiva a la Russia d'ereger consulsats en l'Imperi osman per proteger ils cristians ortodoxs. Las pussanzas stgaffivan scolas che la giuventetgna cristiana frequentava cun ardur per acquistar ina furmazion moderna. Ils sultans han stuì renconuscher 1815 l'autonomia serba, 1830 l'indipendenza greca, 1861 l'autonomia libanaisa e 1878 la bulgara. Abdülhamid II (1842-1918, sultan 1876-1909) instigava sistematicain nomads curds encunter il pievel armen; la mazzacra da 200 000 Armens ed il rapiment da 100 000 Armenas 1895-1896 han commovè l'Europa e stimulà da gidar, p. ex. il teolog griischun Leonhard Ragaz (1868-1945). Suenter la destituziun d'Abdülhamid ha l'ideologia «pantirca» sa derasada en l'Imperi osman; ella mirava ad assimilar ils Arabs ed ils pievels cristians da l'imperi ed a s'unir cun ils pievels tircs da Russia e Persia, cunzunt ils Aserids da l'Imperi russ, oz independents, e quels da Persia (oz Iran). 1913 ha ina clicca da trais extremists surpiglià la regenza; la situaziun dals Armens ha sa pegiurada, cunzunt suenter la decleraziun da guerra a la Russia 1914. «Ils schefs curds han provocà adina dapli sblundregiadadas e malfatgs, sa patrond da fons armens senza vegnir chastiads. Ils funcziunaris tircs sustegnevan pli u main avertamain lez surpassaments» (4).

Atrocitads e bunas ovras

Durant l'enviern 1915 han las atrocitads militaras discharmà ils schuldads armens ed als han duvrads sco fachins. Adina puspè manav'ins davent Armens enchainads per als mazzar en lieus giud via. D'avrigl han ins arrestà, deportà e lura fomentà dieschmillis Armens. Ils 24 d'avrigl ad Istanbul han ins arrestà 600 persunalitads da la cuminanza armena ch'ins ha lura deportà e mazzacrà. Dapertut en l'Imperi osman han ins extirpà ils Armens tenor il medem plan: L'emprim arrestads, lura mazzads dalunga u deportads vers il desert da Siria, lezza giada possess osman, spogliads sin via e fomentads en il desert, savens en champs da concentrasiun. Sin via vegniván femnas ed uffants rapinads e sfurzads da viver en fami-

lias islamicas. Da settember ha il minister da l'intern tramess als guvernatur sin circulara che tunava: «I vegn tuttafatg abolì il dretg dals Armens da viver e lavurar en l'Imperi osman. La regenza (...) ha cumandà da na schanegiar gnanc ils uffants en tgina» (5). Las autoritads devan savens fons armens als uschedits «muhacir», fugitivs tircs da las regiuns balcanicas surlaschadas 1912-1913 a la Bulgaria, Grezia u Serbia. Dentant han vitgs curds ed alevids dà refugiu ad Armens persequitads. Il tgrunz e bainfattur Jakob Künzler da Hundwil/AR (1871-1949), olma dal spital d'Urfa (oz Sanliurfa) enfin a 1922, rapporta che ses ami il «kadi» (derschader superiur) da lezza citad plurilingua haja «prendì posiziun publicamain encunter las atrocitads e dà albiert illegalmain en sia chasa a fugitivs armens» (6). 1916 ad Izmir ha il cumandant suprem da l'armada tudestga d'Orient, smanatschond d'attagar militarmain la polizia osmana, impedi il guvernatur da deportar Armens. 1918 ha l'Imperi osman profità da la retratga militar russa per occupar l'Aserbajdschan persian e russ; a Bacu, citad dal petroli, han ins mazzacrà 25 000 Armens e rapinà 10 000 Armenas. Tut en tut han ils assassins tircs e lur gidanters curds mazzà passa 1,2 milliun Armens.

Mitus e vardad en la Tirschia d'oz

La guerra mundiala è dentant vegnida a fin cun la victoria da la Frantscha, Gronda Britannia ed Italia. 1920 a Sèvres sper Paris han ils ministers dal sultan stuì suttascriber in patg che renconuscheva l'Armenia independenta ed il Curdistan autonom e surlaschava Izmir a la Grezia ed Urfa a la Frantscha ensem cun la Siria ed il Libanon. Ma truppas rebellas, manadas da general Mustafa Kemal (1881-1938) han destitui il sultan 1922 e sfurzà las victuras da 1918 d'acceptar 1923 a Losanna in patg ch'aboliva pliras stipulaziuns da Sèvres e dischlocava muslims da Grezia en Tirschia e cristians da Tirschia en Grezia. Ins na pledava betg pli da l'Armenia ni da Curdistan; la Frantscha ha renunzià ad Urfa e la Grezia ad Izmir. Kemal era naschì a Tessalonic, citad lezza giada cunzunt giudaica e da linguatg spagnol; el ha creà ina naziun moderna circa en l'Anatolia, cun ils «muhacir» balcanics e las Armenas rapinadas. Schizunt la figlia adoptiva da Kemal era in'orfnada dal genocidi. El ha proclamà la republica anc 1923 e sfurzà si refurmas fundamentalas sco president. «Igl è in grond cletg d'astgar sa numnar Tirc»: Cun questa devisea ha Kemal, numnà «Atatürk» («bab dals Tircs») davent da 1934, zuppentà la derivanza balcanica da bunamain la mesadad dal pievel ed ignorà l'existenza da duas minoritads culturalas anc adina fitg vitalas. Var 20% da la populaziun circa discorra curd, in linguatg iranica; la renconuschientscha da questa ferma cuminanza etnica è fitg insufficienta. Var 15 fin 30% da Tircas e Tircs sa decleran alevids; questa confessiun esoterica da derivanza per part islamica e per part autoctona, nua che femnas ed umens èn actuals, sto adina puspè sa dostar cunter tgi che vul la sfurzar si la cretta da la maiorità. Ils alevids n'han betg emblidà il pogrom da 1993 a Sivas (37 unfrendas), commess cunter els cun la cumplicitad dal president da citad. Pertge refusescha la Tirschia republicana anc adina da renconuscher il genocidi cunter ils Armens? È quai il dischariel da Sèvres? Laschan ils uffants d'Atatürk enrescher la pluralità etnica da l'Imperi osman? La Tirschia d'oz n'è betg pli quella dal bab fundatur. Sper ina classa superiura che profita dal progress economic sa manifesta il pievel simpel

da las citads, adina pli conscient da sasez. La Tirschia, pajais tradiziunal d'immigratiun proletara, dat oramai lavur ad immigrats, cunzunt servientas e fumitgasas vegnidadas da l'antieriura Uniu sovietica, schizunt da l'Armenia. L'acziun legala da la procura publica circa cunter la partida politica moderada d'Abdullah Gül e Recep Tayyip Erdogan pervi da sia referenza a l'islam palesa la greva crisa d'identità da quel grond pajais. Igl è nairas uras da renconuscher la vardad istorica; intellectuals sco il premi Nobel Orhan Pamuk mussan la via. Biadias d'Armenas rapinadas ed islamizadas avant 90 onns han publictà l'istorgia da lur tattas. Co va quai vinavant?

1) Albert Bäcker, *Der Völkermord an den Sudetendeutschen*. A-4840 Vöcklabruck (Kilian Verlag, ISBN 3-901745-11-4) 2006.

2) Cità en: Norman M. Naimark, *Flammender Hass*. Minca (C.H. Beck, ISBN 3-406-51757-9) 2004, p. 146.

3) Norman M. Naimark (sco nota 2), pp. 147-148.

4) Yves Ternon, *Les Arméniens*. Paris (Seuil, ISBN 2-02-004612-1) 1977, p. 182.

5) Cità da Yves Ternon (sco nota 4), p. 218.

6) Hans-Lukas Kieser en: Jakob Künzler, *Im Lande des Blutes und der Tränen*. Turitg (Chronos, ISBN 3-905313-06-5) 1999, p. 24.